

Marek SOBCZYŃSKI

PROCESY INTEGRACYJNE I DEZINTEGRACYJNE NA ZIEMIACH LITEWSKICH W TOKU DZIEJÓW

Streszczenie

W referacie zanalizowano proces integracji i dezintegracji ziem litewskich w toku całych dziejów osadnictwa na tym obszarze (tab. 2). Przyjmując początek państwowości litewskiej na 1238 r. w okresie 766 lat, które upłynęły od tej cezury ziemie litewskie podlegały tylko jednej władzy (nie zawsze rodzimej) przez 501 lat (54%), podczas gdy okres pozostawania w rozbiciu, czyli podległości różnym państwom tylko 265 lat (35%). Jedyne przez 146 lat (19%) okresu integracji ziem litewskich podlegały one wyłącznie litewskiej władzy.

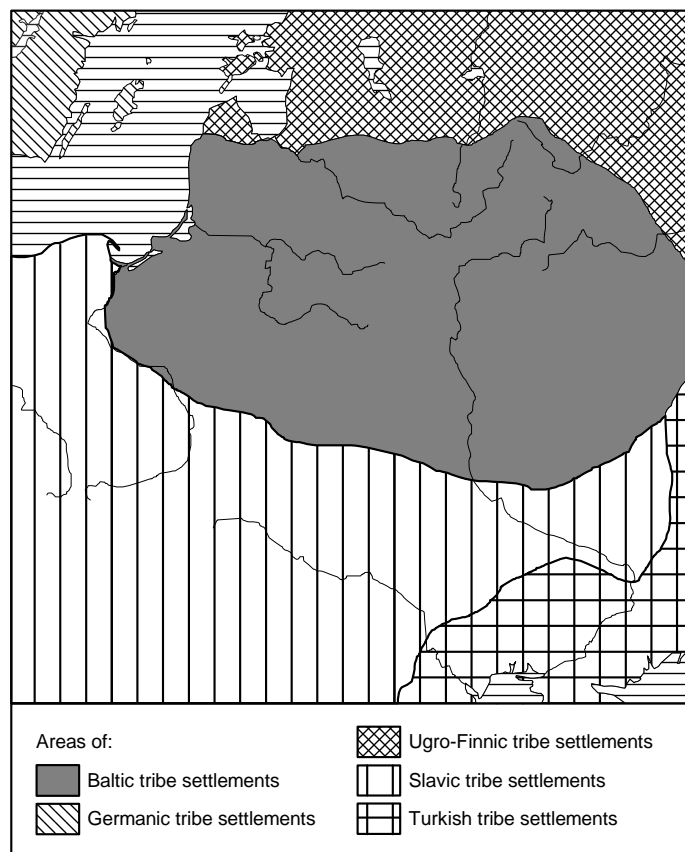
Przystąpienie Republiki Litewskiej do Unii Europejskiej z dniem 1 maja 2004 r. jest okazją do przypomnienia roli ziem litewskich w procesie integracji kontynentu europejskiego, a w szczególności jego środkowo-wschodniej części. Litwa w toku swojej historii była bowiem znaczącym elementem stabilizującym ład polityczno-przestrzenny, a wszelkie procesy dezintegracji terytorialnej tego państwa sprzyjały podważaniu owego ładu i zastąpieniu go przez dwubiegunowy układ rywalizacji mocarstw o wpływy w tej części Europy.

Sytuacja geopolityczna na obszarze pomostu bałtycko-czarnomorskiego będzie miała duże znaczenie dla procesu integracji europejskiej (Rościszewski 1999). Przyjmując dorzecza Dniepru, Dźwiny, Niemna i Wisły jako wyznaczniki pomostu bałtycko-czarnomorskiego łatwo zauważyć, iż naturalnym ograniczeniem tego obszaru od południowego-zachodu jest międzyrzecze Dniestru i Prutu.

W toku dziejów liczne potęgi starały się opanować obszar pomostu bałtycko-czarnomorskiego. Kluczowym problemem było opanowanie czterech rygli tego pomostu, a więc fragmentów wybrzeży Bałtyku oraz Morza Czarnego (i Azowskiego) wraz z ujściowymi odcinkami głównych rzek regionu. Rygle bałtyckie to ujście Wisły na północnym-zachodzie pomostu oraz ujścia Niemna i Dźwiny na północnym-wschodzie. Walczyły o ten obszar dwie potęgi lokalne Polska i Litwa oraz zmieniające się w toku dziejów potęgi zewnętrzne niemieckie zakony rycerskie (państwa zakonne), unia państw skandynawskich (Szwecja i Dania), a później Prusy i Rosja (Niemcy i ZSRR) (Sobczyński 2001, s. 469).

Litwini należą do plemion indoeuropejskich z grupy Bałtów. Przybyli z okolic środkowego i górnego biegu Dniepru ok. VI w. p.n.e. zajmując wybrzeże Bałtyku pomiędzy ujściami Wisły i Dźwiny. Litwini tworzą z wraz z Łotyszami oraz zanikającym ludem Kurów grupę ludów wschodniobałtyckich, podczas gdy na grupę wschodniobałtycką składały się wymarłe już plemiona Jaćwingów, Galindów i Prusów (Damm, Mikusińska 2000, s. 34).

Ziemie litewskie zasiedlone są przez ludy koczownicze od ok. X w. p.n.e. jednak aż do początków naszej ery nie pojawiały się tu żadne znane struktury plemienne a tym bardziej państwowe.

Mapa 1. Ziemie litewskie w okresie prehistorycznym

Bałtowie zachodni znani Rzymianom jako Aistowie (Aestii) (opisał ich Publius Cornelius Tacitus w 98 r.) na krótko ulegli najazdowi Gotów, którzy ok. 350 r. stworzyli tu władztwo króla Hermanaryka (Hermanarik) (Zabiela 2004). Przejściowo opanowali litewskie wybrzeże Wikingowie, którzy w 853 r. zdobyli warownię Apule (koło Skuodas, pierwsza wzmianka o litewskim grodzie) (Zabiela 2004). Ostatecznie jednak Aistowie uchronili swą odrębność i ok. 1000 r. dokonał się wśród nich podział plemienny na Prusów, Jaćwiegów, Litwinów i Łotyszów i Kuronów. Od południa do granic ludów Bałtyckich zbliżyła się Ruś Kijowska, w 983 r. wielki książę Włodzimierz najechał Jaćwież, zmuszając do płacenia trybutu także Litwę, Żemigołę, Łotygołę i Kuronię (czyli ziemie łotewskie). Nie było to jednak panowanie trwałe, gdyż w 1038 i 1040 wlk. ks. Jarosław musiał ponownie podbijać Litwę i Jaćwież (Ochmański 1982, s. 40; Serczyk, 1990, s. 29). Dopiero po 1047 r. kijowskie władanie nad Litwą i Jaćwieżą umocniło się (Baranauskas 2004a). O panowanie nad Bałtami rywalizowała

z Rusią Kijowską Dania, która w okresie 1014-1086 podjęła dwukrotnie próbę podboju tych ludów, jeśli nawet udała to bardzo krótkotrwałą (Ochmański 1982, s. 41).

Chrześcijańska Europa usłyszała po raz pierwszy o Litwie w 1009 r., gdy wysłany przez Bolesława Chrobrego biskup Brunon z Kwerfurtu został wraz z orszakiem napadnięty i zabity na granicy Rusi i Litwy prawdopodobnie na terytorium Jaćwieskim (Ochmański 1982, s. 40). Źródła podają dwa miejsca śmierci historiografia niemiecka optuje za Lötzen koło Giżycka, natomiast litewska mówi o rzeczce Jatra (Aitra) dopływie Mołczady koło Nowogródka (Pileckas, 2002, s. 299).

Wraz z rozpadem terytorialnym Rusi Kijowskiej w 1132 r. na drobne księstwa nastąpiła diametralna zmiana sytuacji geopolitycznej Litwy, to ona stała się stroną atakującą dotychczasową granicę z Rusią przebiegającą na linii grodów Grodno – Nowogródek – Horodec – Izaślawl – Mińsk – Borysów – Łohojsk – Brasław (Braslaw) (Ochmański 1982, s. 41). Litwini wykorzystywali konflikty pomiędzy książętami ruskimi udzielając im pomocy wojskowej, przy okazji podporządkowując ich sobie politycznie, choć sami także czasami stawali się lennikami np. w 1180 r. Księstwa Połockiego (Baranauskas 2004a). Jednak już w 1187 r. panowanie litewskie sięgnęło pod Połock kontrolując środkowy bieg Dźwiny.

Na zachodzie Litwa sąsiadowała z Księstwem Mazowieckim, dość luźno związanym z Polską. Już w 1038 r. wojska litewsko-jaćwieskie wsparły Mazowsze w konflikcie z polskim królem Kazimierzem Odnowicielem.

Na północ zapuszczali się Litwini w granice Księstwa Pskowskiego, w 1198 r. zajęli Wielkie Łuki i zaczęli zagrażać największemu z państw tego regionu Nowogrodowi, docierając w 1200 r. do rzeki Łowat’.

Litwini zainteresowali się także swoimi najbliższymi sąsiadami, Żemigołą i Łotygołą. Początkowo prowadzili tam jedynie akcję osadniczą ale w 1188 zaatakowali terytorium państwa Zakonu Kawalerów Mieczowych, nękać je odtąd regularnie, pokonując wojska zakonne w bitwie pod Koknese (Kuoknesé), aż do czasu zawarcia pokoju w 1201 r. w Rydze (pierwsza umowa międzynarodowa Litwy) (Baranauskas 2004b). W okresie 1201-1236 Litwini dokonali 40 napaści na terytoria sąsiadów w tym 22 na ziemię zakonu inflanckiego, 15 na Ruś i 4 na Polskę. Nie podejmowali jednak prób efektywnego zawłaszczenia zadowolając się jedynie grabieżą Pskowa w 1213 (Ochmański 1982, s. 45; Kosman 1981, s. 106).

Pomimo znacznego wzmocnienia militarne Litwy w początku XIII w., nadal jednak nie można mówić o istnieniu litewskiej państwowości. Przejście od organizacji plemiennych do związku plemiennego nastąpiło na Litwie zapewne ok. 1125 r. jeszcze w obliczu zagrożenia ze strony Kijowa. Od 1207-1219 datują się wspólne wyprawy wojenne wszystkich plemion

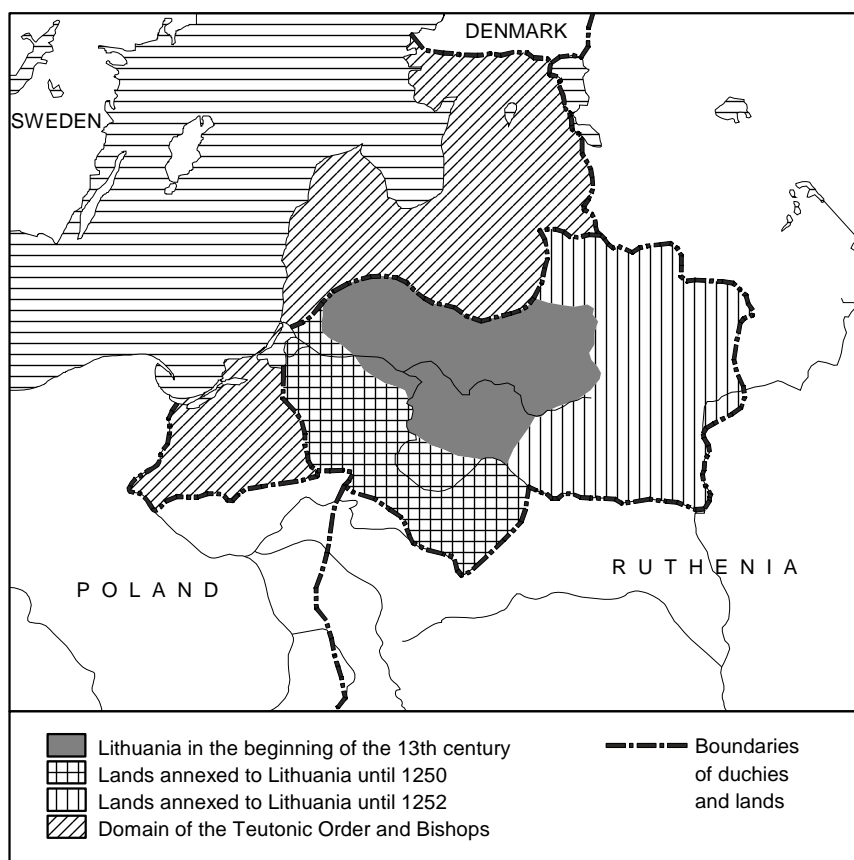
litewskich oraz początki wspólnych misji dyplomatycznych, co świadczy o koordynacji polityki obronnej i zewnętrznej. Dopiero spustoszenie księstw ruskich przez najazd tatarsko-mongolski (1237-1240) stworzyło polityczną próżnię, którą zaczęli wypełniać plemienni wodzowie litewscy (*kunigas*).

Źródła pisane podają, iż na czele związku plemiennego stała w 1219 grupa 5 'starszych książąt' (Żywinbud [Tīvinbutas], Dowiat [Daujotas], Dowsprunk [Dausprungas], Mendog [Mindaugasem], Wilikajła [Viligaila]), których podporządkowanych była 16 'młodszych książąt' (2 żmudzkich, 7 Ruszkowiczów, 3 Bulewiczów, 4 z Dziawołtwy [Deltuva]), reprezentujących wszystkie terytoria plemienne Litwy. Ruszkowicze władali zapewne Nalszczanami (Nalšla), a Bulewicze Auksztotą (Ochmański 1982, 46). Na czoło rodów wodzowskich Litwy wysunął się wówczas ród Ryngoldowiczów. Podaje się też, że od śmierci litewskiego wodza (Ryngolda) w 1213 pod Lielvarde w Inflantach, kolejnym przywódcą litewskim był Steksys, jednakże on również poległ w roku następnym podczas kolejnej wyprawy do Inflant (Branaukas 2004b). Synami Ryngolda byli dwaj członkowie rady starszych Dowsprunk i Mendog, natomiast synami epizodycznego przywódcy Steksysa byli Dowiat i Wilikajła. Jednakże w pierwszej kolejności na czele związku plemiennego stanął brat dwóch poprzednich tragicznie zmarłych wodzów Żywinbud (Baranauskas 2004b).

Po śmierci Żywinbuda nastąpił zapewne dłuższy okres walki o władzę, podczas którego znacząco spadała aktywność zewnętrzna Litwy. Zwycięsko z tej walki wyszedł Dowsprunk, który w 1219 dzięki podwójnemu małżeństwu (jego i siostry) związał się z władcą Żmudzi Wykintem (Vykintas), zapewniając silne połączenie jej z Auksztotą. Poprzez małżeństwo swojej córki Dowsprunk zjednał sobie też Księstwo Halickie (Ochmański 1982, s. 47; Kosman 1981, s. 107). Prawdopodobnie od 1219 r. rozpoczęła się właściwa ekspansja terytorialna Litwy, trwale przyłączono wówczas Ruś Czarną z Nowogródkiem, tworząc przyczółek do dalszych aneksji na południu już zdecydowanie o charakterze polityczno-zaborczym. Ogromnym sukcesem Litwy w tym okresie było pokonanie w bitwie pod Szawlami (Siauliai) 22 września 1236 przez Wykinta wojsk Zakonu Kawalerów Mieczowych (Banaszak 1990, s. 59). W tej bitwie poległ wielki mistrz zakonny Volkewin a jego państwo nie zdołało się już odbudować po tej klęsce i 27 maja 1237 zostało przyłączone do państwa Zakonu Krzyżackiego, które od 1230 rozwijało się w Prusach.

Z geopolitycznego punktu widzenia tryumf militarny zmienił się zatem w porażkę polityczną, gdyż terytorium jednego wroga zajął inny znacznie silniejszy wróg a położenie przestrzenne Żmudzi stawało się skrajnie niekorzystne (w kleszczach państwa zakonnego).

Umocnienie się państwowości Litwy wiąże się jednak przede wszystkim z panowaniem drugiego syna Ryngolda księcia Mendoga, który wymieniany jest w źródłach jako władca dopiero w 1238, choć tron książęcy objął zapewne nieco wcześniej (przed 1235) być może zgładziwszy brata (Gudavičius 1991a, s. 17). Władając nad Litwą Południowo-Wschodnią z Kiernowa (Kernave) nad Wilią (Neris), Mendog stopniowo podporządkował sobie innych wodzów (Łuczyński 2003; Kosman 1979, s. 52, 59) osiągając pozycję wielkiego księcia. Początki jego panowania były nadzwyczaj trudne, gdyż przez całą Europę Wschodnią i Środkową w latach 1237-1240 przetoczył się najazd mongolsko-tatarski, który ominął jedynie Żmudź (Ochmański 1982, s. 50). Polityczne opanowanie całej Auksztoty przez Mendoga trwało do 1240, słabszych oponentów likwidowano fizycznie (Łuczyński 2003) a silniejszych wysyłano na wyprawy wojenne przeciw Polsce i Moskwie, co przynosiło zdobycze terytorialne Smoleńszczyznę w 1245, ziemię witebską (do 1248). Wrogowie Mendoga utworzyli jednak w 1249 koalicję złożoną z Księstwa Halicko-Włodzimierskiego, Jaćwieży, Krzyżaków i nawet części Żmudzi. Tylko Polska nie wystąpiła przeciw Mendogowi (Ochmański 1982, s. 48).

Mapa 2. Ziemie litewskie w XIII w.

Mendog zdołał jednak rozbić koalicję na drodze dyplomatycznej. Krzyżakom obiecał przyjęcie chrztu za ich pośrednictwem, co dokonało się w wiosną 1251 (Baranauskas 2004 b; Kosman 1981, s. 109; Ochmański 1982, s. 48; Vajtkjavičius 1978, s. 34) lub rok wcześniej w Wornianach (Łuczyński 2003; Śliwa 1990, s. 15). Chrztu udzielił mistrz inflancki Andrzej von Stirland (wg Łuczyńskiego krzyżacki bp Chrystian) a 17 lipca 1251 r. papież Innocenty IV ogłosił, że Litwa znajduje się pod patronatem Rzymu oraz zlecił biskupowi chełmińskiemu Henrykowi koronację Mendoga na króla Litwy. Biskupstwa na Litwie nie erygowano ponieważ Mendog wobec oporu nadal pogańskiego społeczeństwa nie zdołał zbudować katedry. Fikcyjne były również nadania biskupowi Litwy ziem Rosień, Betygoły i Ławkowa (Łuczyński 2003).

Miejsce i data koronacji Mendoga wraz z żoną Mortą (Martha) są sporne, podaje się 6 lipca 1253 r. w Latawie (Baranauskas 2004b) lub 13 lipca w Nowogródku (Naugardukas) (Ochmański 1982, s. 48; Łuczyński 2003) a nawet Wilno, gdzie w tym celu miano wznieść murowaną katedrę (Gudavičius 1991a, s. 20). Poprzez ten akt Mendog uzależnił się jednak od Zakonu Inflanckiego i już w czasie koronacji był zmuszony zapisać mu część Żmudzi oraz Jaćwieży. Później donacja ta została powiększona. Koronacja władcy Litwy na króla znacznie podniosła pozycję polityczną Mendoga w subregionie, w Polsce nie było wówczas monarchy tej rangi, lecz w tym czasie analogicznej koronacji na króla Rusi doczekał się Daniel Wołyński co było przeciwwagą dla statusu Litwy.

Jednego z koalicjantów Towciwiłła (Tautvilasa), który jeszcze wcześniej zdążył się ochrzcić w obrządku rzymskim w Rydze, Mendog pokonał w boju i zmusił do ucieczki do Włodzimierza Wołyńskiego. Ruś Czerwona z Nowogródkiem stała się w 1254 lennem litewskim we władaniu Romana Daniłowicza a Towciwilło powrócił na tron książęcy w Połocku. Od Litwy oderwała się też Żmudź, która zdołała samodzielnie pod wodzą syna Wykinta - Treniota pokonać Krzyżaków w bitwach nad jez. Durbe w 1260 oraz pod Lenewarde 1261, zadając im dotkliwe straty oraz ukazując względną słabość tego państwa co wywołało długotrwałe powstania Prusów i Łotyszów (Gudavičius 1991a, s. 20).

Trwałość w nowej wierze nie była cechą Mendoga, już w 1259 przyjmując posłów żmudzkich żądających apostazji udowodnił wyjście Litwy z rodziny państw chrześcijańskich, król zawarł również nielegalny związek małżeński. Społeczeństwo nadal nie było związane z nową wiarą i chętnie przystąpiło do prześladowania chrześcijan. Zawierając w 1261 sojusz ze Żmudzią Mendog naraził się na wojnę z zakonem. W sojuszu z Aleksandrem Newskim z Nowogrodu Wielkiego zaatakował wszystkich swych byłych sojuszników spustoszył Mazowsze, podbił Ruś Czarną i wkroczył do Inflant, osiągając wówczas apogeum rozwoju terytorialnego swego państwa. Ostatecznie w ogarniętym wojną kraju dokonano zamachu na króla, w trakcie jego

wyprawy zbrojnej na Ruś do Briańska w 1263. Sprawcą udanego zamachu był Trojant (wg Łuczyńskiego) lub Dowmunt (wg Ochmańskiego), zabito też dwóch spośród trzech synów Mendoga (Ruklę i Repeka) ocalał tylko Wojsiełk (Vaisalgas), który był mnichem w Pińsku. Panowania Mendoga nie da się ocenić jednoznacznie, są przekazy, iż w końcu życia znów wrócił do wiary. Bez wątpienia był jedynym królem w dziejach Litwy, monarchą, który po raz pierwszy związał ten kraj z zachodnim nurtem chrześcijaństwa i zapoczątkował proces okcydentalizacji ziem litewskich. Trzeba też podkreślić, iż jego działania nie znalazły szerokiej aprobaty społecznej a ich skutki okazały się nietrwale.

Po śmierci Mendoga kraj objęła wojna domowa, władzę przejął żmudzki wódz Treniota, który zabił Towciwiłła, lecz po roku sam zginął (Gudavičius 1991b, s. 22). Na wezwanie części wodzów Wojsiełk zrzucił habit i wsparty przez króla Rusi (w zamian za zwrot Rusi Czarnej) wkroczył na Litwę dokonując pogromu przeciwników politycznych. Wojsiełk ponownie zjednoczył kraj, zdobył Połock ale nie wypełnił zobowiązań wobec Rusi zarówno terytorialnych jak i politycznych (miał rządzić tylko przez 3 lata a potem powrócić do zakonu oddając tron Szwarzowi Daniłowiczowi faworytowi Rusi). W 1267 zabito więc kolejnego władcę Litwy i ponownie wybuchła wojna o tron, z której w 1269 zwycięsko wyszedł wódz Trojden (Traidenis) (Gudavičius 1991b). Panując przez 12 lat zjednoczył ponownie niemal całe władztwo Mendoga, na Rusi nawet je poszerzając (Ochmański 1982, s. 52). W 1279 po zwycięstwie nad zakonem inflanckim Trojden na 11 lat przyłączył Semigalię (Baranauskas 2004b).

Po śmierci Trojdena w 1281 władzę wiekokiążęczą przejął Dowmunt (Daumantas), lecz w 1285 zginął w wyprawie na Twer. Kolejnym władcą Litwy został, prawdopodobnie syn poprzedniego. Budikid (Butigeidis). W 1289 r. Krzyżacy zagarnęli Skalowie i zbudowali nad Niemnem zamek w Ragnecie (Ragaine), który stał się głównym punktem oparcia w walce z Litwą. Butikid, który prawdopodobnie panował tylko na Litwie wraz z bratem Butiwidem (Butvydas), władcą Żmudzi zawarli pokój z księciem łuckim, przekazując mu Wołkowysk (Ochmański 1982, s. 53; Baranauskas 2004b). Około 1291 r. samodzielnym władcą Litwy stał się Butwid (Butvydas), którego rządy zaznaczyły się stałymi walkami z zakonem. Syn wielkiego księcia Witenes (Vytenis), zorganizował kilka wypraw do Polski, w których wykazał się jako dobry dowódca i dyplomata. W 1294 r. odnowił dobre stosunki z Bolesławem, księciem mazowieckim. 10 czerwca 1294 r. w bitwie pod Trojanowem Witenes rozgromił wojsko księcia Łęczycy Kazimierza II zabijając samego władcę oraz wielu rycerzy. Było to największe zwycięstwo Litwinów w Polsce. Około 1295 r. Witenes został władcą Litwy (Nikžentaitis 1991d). To za jego rządów nastąpił bardzo znaczący przełom geopolityczny w regionie, gdy Krzyżacy zdecydowali w 1309 przenieść swoją stolicę z

Wenecji do Marienburga (Malborka) w Prusach, co oznaczało zdecydowaną politykę ekspansji terytorialnej państwa zakonnego kosztem sąsiadów (Baranauskas 2004c). Okres panowania tego władcy upłynął pod znakiem ustawicznej wojny z zakonem.

Pogorszenie się sytuacji geopolitycznej nie przeszkodziło jednak odbudowie potęgi polityczno-militarnej Litwy pod rządami kolejnego władcy panującego od 1315 – Giedymina (Gediminas). Giedymin, który był bratem stryjecznym poprzedniego władcy i synem Skalmantasa (Baranauskas 2004c) zwanego też Pukuwerem (Ochmański 1982, s. 52) dał początek kolejnej litewskiej dynastii Giedyminowiczów. Za panowania tego monarchy Litwa objęła w regionie pozycję mocarstwową (Ochmański 1982, s. 53). Wiązało się to również ze zwrotem z zakresie religii, gdyż w 1317 w Nowogródku powstało biskupstwo prawosławne, którego istnienie pozwalało związać trwale z Litwą ziemie zagadnięte od Rusi (Baranauskas 2004c).

W czasie gdy obejmował rządy, podlegały mu Litwa, Żmudź, Ruś Czarna z Nowogródkiem i Grodnem oraz księstwo połockie. Giedymin podporządkował sobie Mińsk, Smoleńszczyznę (1326), Psków (1322) i Księstwo Pińsko-Turowskie (1340) i wschodnie Podlasie, a przez małżeństwa synów - Księstwo Witebskie (1318) i Księstwo Halicko-Włodzimierskie (1320). Brat Giedymina Fiodor był księciem kijowskim (1325), ale raczej bardziej uzależnionym od Złotej Ordy niż od Litwy. Podbój Rusi następował zasadniczo drogą pokojową, poprzez obsadzanie tronów swymi książętami, którzy przechodzili na prawosławie i zachowywali lokalne zwyczaje. Dla Rusi zwierzchnictwo litewskie było ochroną przed Tatarami. Księstwo Twerskie i Nowogród Wielki korzystały z litewskiego wsparcia przeciw Moskwie. Właśnie Księstwo Moskiewskie pod rządami Iwana Kality było wówczas głównym konkurentem Litwy do władania w Europie Wschodniej.

Oprócz licznych grodów obronnych założył dwie kolejne stolice Wielkiego Księstwa Litewskiego: w 1316 Troki i w 1323 – Wilno ((Nikžentaitis 1991a). Przez całe panowanie, podobnie jak poprzedni władca, toczył Giedymin nieustanne walki z Krzyżakami, tak zbrojne jak i dyplomatyczne, uzyskując nawet nałożony na zakon papieski zakaz atakowania Litwy. W 1325 zawarł antykrzyżacki sojusz z Władysławem Łokietkiem, którego wspomagał w wojnie z Brandenburgią i Krzyżakami. W 1337 Krzyżacy wzniesli nad Niemnem zamek Bayerburg z przeznaczeniem na stolicę podbitych ziem litewskich, które podarował już zakonowi cesarz Ludwik IV Bawarczyk, jednak wojska litewskie zdołały w tym samym roku zburzyć warownię, krzyżując plany agresorów (Baranauskas 2004c).

Pomimo zbliżenia do państw związanych z Rzymem Giedymin nie prowadził chrystianizacji swego państwa, ewentualny chrzest nie powstrzymałby bowiem wrogości

państwa zakonnego (Ochmański 1982, s. 54). Giedymin tytułował się królem Litwy ale nie był koronowany.

Umierając, w 1341 r., Giedymin podzielił swoje rozległe państwo pomiędzy siedmiu synów, wyznaczając na tron wileński Jawnutę (Jaunutis) (Nikžentaitis 1991b). Olgierd (Algirdas) odziedziczył Witebsk i Krewa, a w Pskowie osadził wkrótce swego syna Andrzeja (Andriusa). Moniwid otrzymał Kiernów oraz Słonim, Narymunt zaś Księstwo Pińskie, Koriat – Nowogródek a Lubart - Wołyń. Kiejstut (Kęstutis) otrzymał Księstwo Trockie i miał bronić Litwy przed Zakonem. Młodszy bracia Olgierd i Kiejstut w 1344 usunęli z tronu Jawnutę a władzę wielkoksiążęcą, za zgodą Kiejstuta przejął Olgierd co pozwoliło utrzymać integralności państwa (Nikžentaitis 1991c). Po dotkliwej klęsce w bitwie z Zakonem nad Strawą (Streva) Litwa zaczęła zabiegać u polskiego króla Kazimierza Wielkiego o pośrednictwo u papieża w kwestii przyjęcia chrztu. Polska jednak nie spełniła tych nadziei a nawet odebrała Litwie w 1349 Ruś Halicką, Brześć i Podlasie (Ochmański 1982, s. 56). Również Krzyżacy odnosili kolejne sukcesy w 1362 zdobyli Kowno. Olgierd był wówczas zajęty wyprawą na obszary lenne słabnącej Złotej Ordy, podczas której w 1362 po zwycięstwie nad Tatarami nad Sinymi Wodami zajął Kijów i Podole, uzyskując dostęp do Morza Czarnego pomiędzy Dniestrem i Dnieprem.

Słabość Ordy zaktywizowała też Księstwo Moskiewskie. W obliczu zagrożenia z tej strony w 1366, za cenę utraty części Wołynia, Litwa uzyskała pokój z Polską, a w 1367 z Zakonem Inflanckim (Jučas 1991). Pozwoliło to Olgierdowi odeprzeć zagrożenie moskiewskie, dwukrotnie w 1368 i 1370 jego wojska oblegały Kreml, niestety bez powodzenia a więc i na tym froncie zawarto pokój wieczysty w 1372. Śmierć Olgierda w maju 1377 była ciosem dla Litwy (Baranauskas 2004c). Wielkie Księstwo Litewskie osiągnęło wówczas obszar ok. 800 tys. km², w tym obszar etnicznie litewski zajmował ok. 10% (Ochmański 1982, s. 60).

Po śmierci Olgierda doszło do rywalizacji o tron dwóch pretendentów uchodzącego za reformatora i zwolennika chrztu Jagiełły (Jogajlo) i pogańskiego tradycjonalisty Kiejstuta (Kęstutis), z których każdy zawarł z Zakonem separatystyczny rozejm (Plečkaitis 1991). Znacząco pogorszyła się sytuacja geopolityczna Litwy, gdy w 1380 księżę moskiewski Dymitr rozgromił Tatarów na Kulikowym Polu nad Donem, co sprawiło, że książęta ruscy zaczęli postrzegać Moskwę jako lepszego obrońcę niż Litwa. Metropolita, wznowionej w 1375 prawosławnej metropolii litewskiej przeniósł się z Kijowa do Moskwy, co dało Księstwu Moskiewskiemu pozycję jednoczycielki ziem ruskich (Ochmański 1982, s. 59).

W 1381 Kiejstut obalił Jagiełłę wypędzając go z Wilna do Krewa. Dokonał dwóch udanych wypadów przeciwko Zakonowi a Moskwa doznała najazdu tatarskiego wodza Tochtamysza, co zachwiało jej pozycją. Jednocześnie Jagiełło, wykorzystał nieobecność

Kiejstuta w stolicy i zajął ją w 1382, wkrótce zdobył także Troki, a konkurenta do tytułu wielkiego księcia uwięził a następnie zgładził (Baranauskas 2004c; Ochmański 1982, s. 59).

Pomimo zwycięstwa w konflikcie wewnętrznym Jagiełło nie poprawił międzynarodowej sytuacji Litwy, aby utrzymać jej państwowość musiał pójść na znaczące ustępstwa wobec sąsiadów, przede wszystkim Zakonu. Zamierzał przyjąć chrześcijaństwo oraz znaleźć sojusznika przeciw Krzyżakom, mając do wyboru Polskę lub Moskwę. W takiej sytuacji ustalono w Krewie 14 sierpnia 1385 warunki związku Wielkiego Księstwa Litewskiego z Królestwem Polskim (Plečkaitis 1991). Jagiełło miał przyjąć polską koronę, ożenić się z panującym królem Polski (Jadwigą Andegaweńską) co prowadziło do unii inkorporowanej. Litwa zachowywała swoją odrębność państwową, choć jej władcy hołdowali polskim monarchom. Litwa rządzona była nadal przez Litwinów, zachowała odmienne prawodawstwo, własne instytucje państwowe a z Polską łączyła ją wyłącznie osoba monarchy. Ostatecznie unię zawarto w 1386 a w rok później dokonał się chrzest Litwy. Od tego czasu losy Polski i Litwy były ze sobą nierozzerwalnie związane a rozwój terytorialny Litwy oznaczał też poszerzenie granic całej unii. Natomiast zmiany terytorialne pomiędzy Litwą a Koroną trzeba traktować jako wewnętrzpaństwowe a nie międzynarodowe, choć one również wpływały na przestrzenny kształt Wielkiego Księstwa. Losy unii również układały się ze zmiennym szczęściem, była ona okresowo zrywana (tab. 1) (Ochmański 1982).

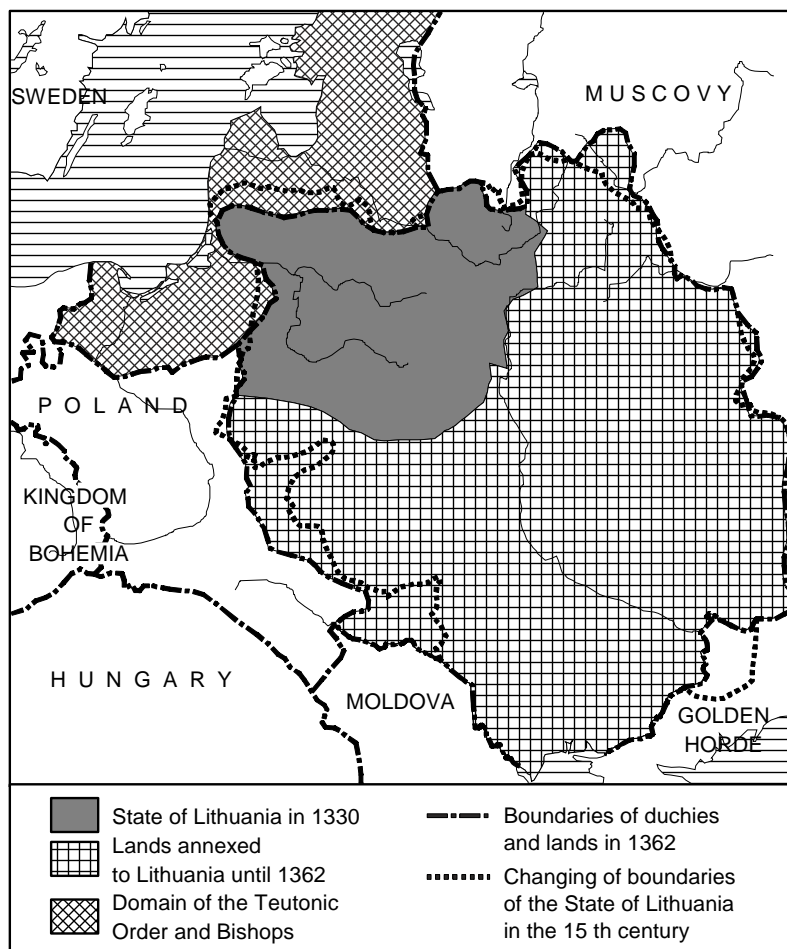
Tab. 1. Unie Polski i Litwy

Data	Miejsce	Typ unii
14.08.1385	Krewa	unia inkorporowana
18.01 – 11.03. 1401	Wilno, Radom	unia personalna (lenno)
2.10.1413	Horodło	unia realna
29.06.1440-26.06.1447	-	brak unii
1492-1499	-	brak unii
24.07.1499	Wilno	unia realna (elekcyjna)
1501	Mielnik	unia personalna (elekcyjna)
1.07.1569	Lublin	unia realna (federacja dualistyczna)
16.09.1658	Hadziacz	unia realna (federacja trialistyczna)
3.05.1791	Warszawa	unitarna monarchia konstytucyjna

Źródło: opracowanie własne na podstawie Tablice historyczne 1996, s. 143; Błaszczuk 1998; Biskup 1982, s. 320-321; Chwalba 2000; Ochmański 1982, Kutrzeba 1931, s. 193-201.

Zjednoczone państwo polsko-litewskie rozprawiło się z Zakonem i urosło do potęgi w skali światowej. Unię ponownie odnowiono w Horodle 2 października 1413 (Ochmański 1982, s. 84). Rozwój terytorialny państwa następował głównie w obrębie ziem litewskich, poprzez włączenie rozległych obszarów na północy i wschodzie: Smoleńszczyzny, Witebszczyzny, Kurska, Tuły, Charkowa, Zaporozża, Dzikich Pól sięgając okresowo Morza Czarnego. Inflanty były lennem obu państw. W swym maksymalnym zasięgu (w 1634 r.)

Polska i Litwa osiągnęły efektywnie obszar 990 tys. km². Było to wówczas dziewiąte pod względem terytorium państwo na świecie (po Hiszpanii, Portugalii, Mongolii, Chinach, Rosji, Turcji, Państwie Wielkiego Mogoła i Persji) (Sobczyński 2004).

Mapa 3. Ziemie litewskie w XIV i poł XV w.

Kolejna wojna z Moskwą o Inflanty, osłabiła znacznie Litwę, tak iż musiała ponownie szukać poparcia w Polsce. Zgłoszony wówczas projekt wcielenia Litwy do Korony, nie został jednak przyjęty przez rody litewskie w obawie przed likwidacją ich państwa, praw i urzędów oraz spolonizowania społeczeństwa. Litwa szukała raczej taktycznego przymierza przeciw Moskwie.

Litewski przywódca Radziwiłł Rudy zrywając 1 marca 1569 Sejm w Lublinie nie przewidział reakcji Polski. Korona odebrała Wielkiemu Księstwu Podlasie, Wołyń i Ukrainę i z poparciem tamtejszej szlachty przyłączyła je do Polski.

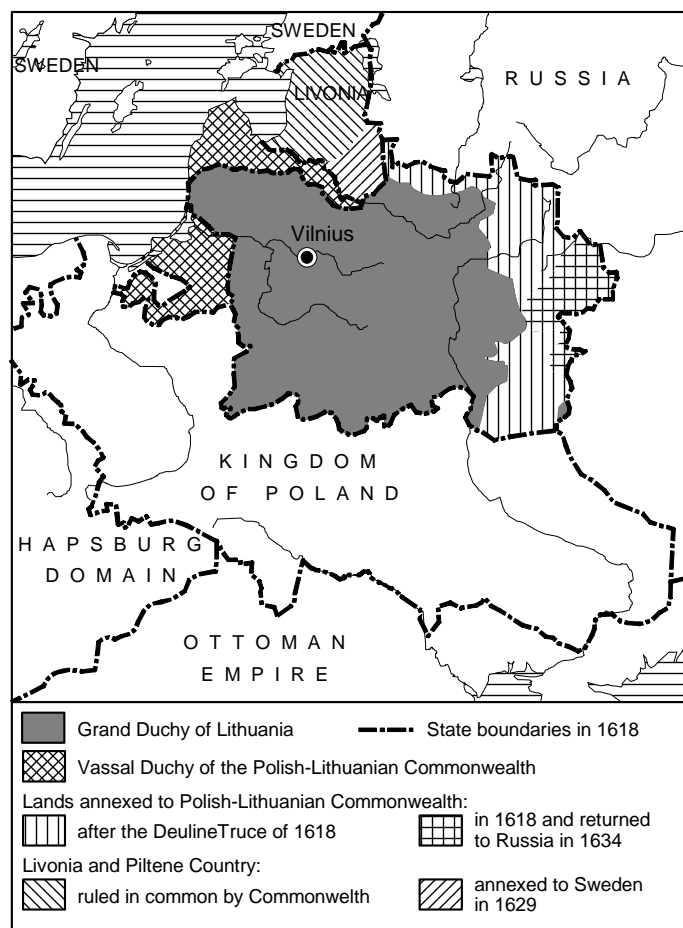

Mapa 4. Ziemie litewskie w pocz. XVI w.

Mapa 5. Ziemie litewskie w drugiej poł. XVI w.

Tak okrojone Wielkie Księstwo Litewskie nie miało szans w wojnie z Moskwą i musiało przyjąć polskie warunki. Unię Lubelską podpisano 1 lipca 1569 r. tworząc tym samym jednolite państwo Rzeczpospolitą, która powstawała ze zjednoczenia dwóch państw i kilku narodów z jednym wspólnym Sejmem (Ochmański 1982, s. 135). W wyniku unii lubelskiej terytorium Wielkiego Księstwa liczące 550 tys. km² zostało ograniczone do zaledwie 297 435 km² (Kosman 1979, s. 105-106). Litwa zachowała jednak swą państwowość o ograniczonej suwerenności (odrębne: administracja, wojsko, skarb, sądownictwo i prawodawstwo) (Bardach 1988). Odrębność Litwy podkreślała też zasada 'obojga narodów'. Nowe państwo miało charakter unii realnej (Błaszczuk 1998). Dla Litwy oznaczało to ostateczną polonizację jej szlachty. Litwa pomimo posiadania wspólnego z Koroną parlamentu powołała jego namiastkę – konwokację.

Mapa 6. Ziemie litewskie w pierwszej poł. XVII w.

Po okresie świetności Rzeczypospolitej nastąpiły lata upadku, zakończone rozbiorami. W ich wyniku w 1795 niemal całe Wielkie Księstwo znalazło się w zaborze rosyjskim, a tylko fragmenty Podlasia w austriackim a Zaniemenie, Suwalszczyzna i Białostoczczyzna w pruskim (Ochmański 1982, s. 190). Nie pomógł już bohaterski zryw Litwy w Powstaniu

Kościuszkowskim 1794. Szlachta litewska, która zachowała swe majątki szybko znalazła drogę porozumienia z Katarzyną II. W 1794 podzielono Litwę na dwie części wileńską i kowieńską po roku łącząc je w gubernię wileńską, którą w 1897 połączono z gubernią słonimską, przy zachowaniu stolicy w Wilnie (Ochmański 1982, s. 192).

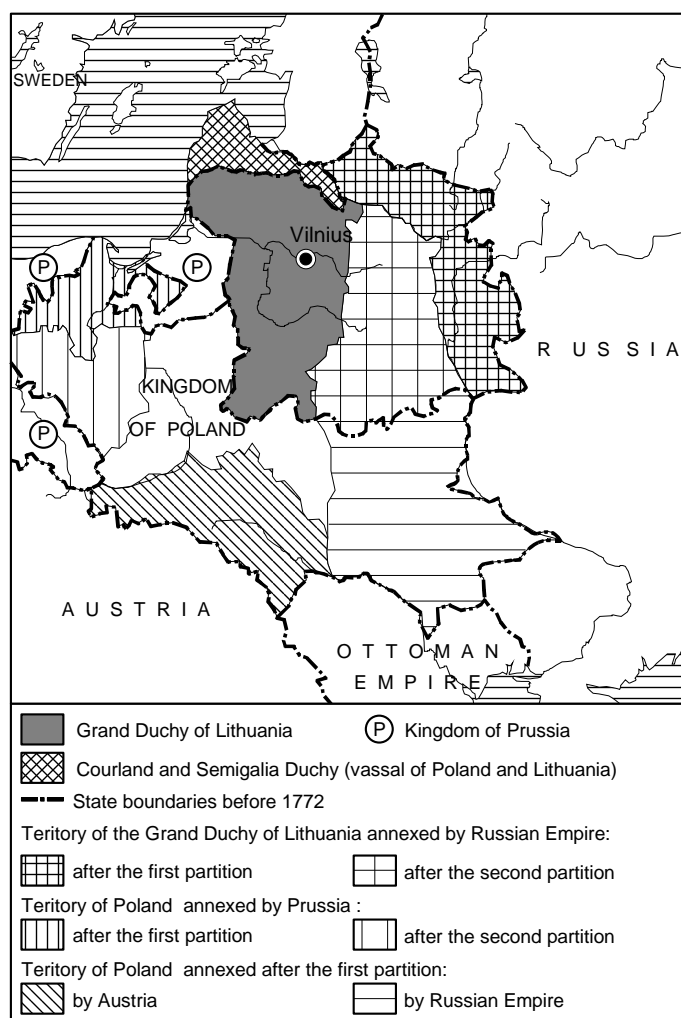

Mapa 7. Ziemie litewskie w drugiej poł. XVII w.

Napoleon nie spełnił nadziei na odbudowę Rzeczypospolitej. Wprawdzie 1 lipca 1812 utworzył w Wilnie Komisję Rządu Tymczasowego Wielkiego Księstwa Litewskiego, która proklamowała odnowienie unii z Polską, jednak klęska Francji w wojnie z Rosją przekreśliła te plany (Kosman 1979, s. 207). Wielkie Księstwo istniało tylko pół roku (Miknys 2004a).

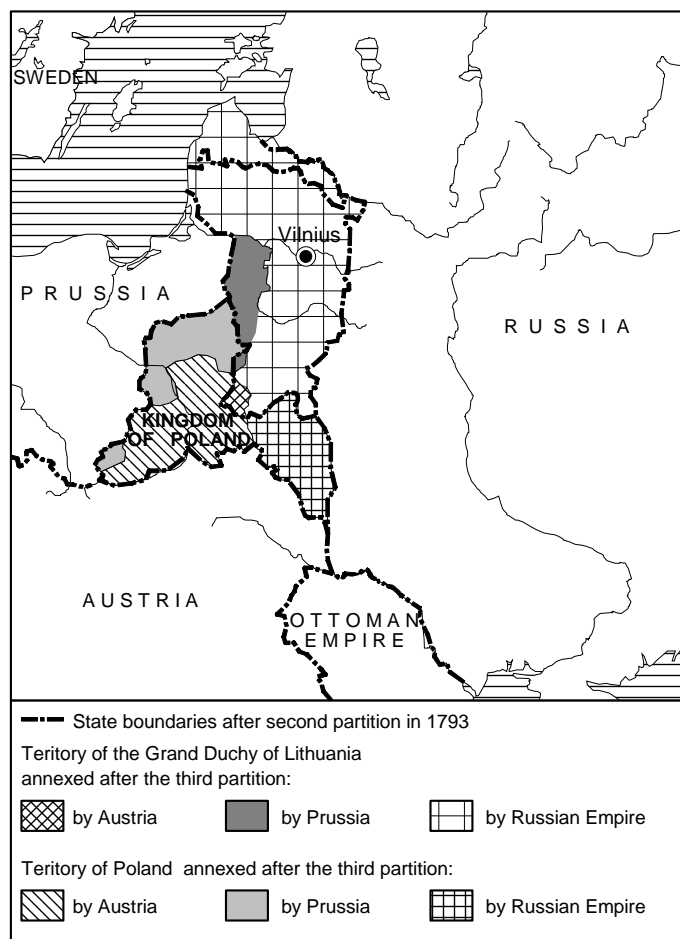
Kongres Wiedeński na żądanie cara Aleksandra I utrzymał podział Litwy na dwie części. Suwalszczyzna pozostała przy Królestwie Polskim a Żmudź i Wileńszczyzna przypadła bezpośrednio Rosji (Ochmański 1982, s. 199). Po wojnie napoleońskiej rozwinął się wśród litewskiej szlachty ruch narodowo-kulturalny, coraz częściej kwestionowano celowość ewentualnej odbudowy unii z Polską. Już podczas powstania listopadowego szlachta dawała

wyraz sympatii dla cara, choć lud stanął do walki. Dlatego represje popowstaniowe ciężko dotknęły także Litwę. W 1840 ponownie wydzielono z guberni wileńskiej – kowieńską. Powstanie 1863 r. znacznie słabiej zaznaczyło się na Litwie, jej odrębność od Polski była już wyraźna (Ochmański 1982, s. 203, 218).

Mapa 8. Ziemie litewskie w XVIII w.

Wynik pierwszej wojny światowej był korzystny dla wielu narodów Europy Środkowej, dał im szansę na odzyskanie niepodległości. Jednak procesy narodotwórcze, które zachodziły w tym regionie przez niemal półtora wieku, nie sprzyjały odbudowie dawnej Rzeczypospolitej. Na jej ziemiach niepodległość proklamowało aż pięć większych państw (nie licząc kilkudziesięciu proklamacji epizodycznych) to jest Polska, Litwa, Łotwa, Białoruś i Ukraina, choć dwie ostatnie nie zdołały ostatecznie utrzymać swojej wolności.

Mapa 9. Ziemie litewskie w XVIII w. po rozbiorach

Litwa w swej proklamacji niepodległości wyprzedziła Polskę, gdyż po raz pierwszy ogłosiła ją Taryba (Sejm) 11 grudnia 1917 jeszcze w warunkach okupacji kraju przez wojska niemieckie (Miknys 2004b). Okupanci nie uznali tej deklaracji, toteż 16 lutego 1918 została ponowiona, a 11 kwietnia tego roku ustanowiono Wilno stolicą niepodległego Państwa Litewskiego. Planowano wówczas przywrócenie ustroju monarchicznego z królem Mendogiem II, objęcie tronu proponując niemieckiemu księciu Wilhelmowi Urach. Po kilku miesiącach, wobec likwidacji ustroju monarchicznego w kilku państwach regionu, Taryba też odstąpiła od zamiaru restytucji monarchii (Ochmański 1982, s. 283). Obszar Litwy wynosił wówczas ok. 133 tys. km².

W tym czasie bolszewicy litewscy prowadzili podstępłą działalność antynarodową, masowo przetrucani przez Rosję Sowiecką na ziemie okupowane przez wojska niemieckie. Ich celem było przygotowanie gruntu dla aneksji Litwy po uformowaniu się sowieckiego państwa rosyjskiego.

W dniu wycofania się wojsk niemieckich z Wilna, również Taryba musiała je opuścić i 1 października 1918 przeniosła się do Kowna. Wilno dostało się w ręce garstki bolszewików zgrupowanych w Wileńskiej Radzie Robotniczej, która w obliczu zbliżających się miast do wojsk sowieckich, proklamowała 16 grudnia 1918 Radziecką Republikę Litwy (Vajtkjavičius,

1978, s. 315). W odpowiedzi na tą akcję, 2 stycznia 1919 Komitet Polski w Wilnie obalił władzę bolszewickich uzurpatorów, jednak po trzech dniach musiał ustąpić, gdyż miasto, a następnie Żmudź i część Suwalszczyzny, załapała inwazja wojsk sowieckich (Łossowski 1996, s. 33; Bauza 2004). Od 16 lutego również Litwa znalazła się w stanie wojny z Rosją Sowiecką.

Bolszewicy połączyli 27 lutego 1919 dwie utworzone przez swoich agentów republiki sowieckie Litwy i Białorusi w jedną Radziecką Socjalistyczną Republikę Litwy i Białorusi (w skrócie zwaną Litbel), ze stolicą w Wilnie, o powierzchni ok. 207 tys. km², formalnie uznając ją za odrębne od Rosji niepodległe państwo radzieckie (Vajtkjavičius, 1978, s. 321).

Ofensywa wojsk polskich oswojodziła 21 kwietnia 1919 Wilno od bolszewickich okupantów, a do sierpnia tego roku całkowicie zlikwidowała quasi-niepodległy Litbel (Łossowski 1996, s. 45). W trakcie tych działań wojennych doszło do incydentu zwanego 'wojną polsko-litewską', gdy podczas antybolszewickiej ofensywy walczące wraz z Polakami oddziały litewskie zajęły Suwałki i Sejny. Odpowiedzią było uderzenie wojsk polskich na Litwę w dniach 22-26 sierpnia 1919, po którym Polska odzyskała Suwalszczynę. Linie demarkacyjną oddzielającą terytoria obu państw ustalono 8 grudnia jako tzw. linię Focha (Łossowski 1996, s. 65).

Obrady zwycięskich mocarstw w Wersalu nie pominęły też kwestii litewskiej. Na mocy ich decyzji ustanowiono 28 kwietnia 1919 międzynarodowy protektorat nad litewskim wybrzeżem Bałtyku w tzw. Kraju Kłajpedzkim (Memel), o powierzchni 2451 km² który do lutego 1920 w imieniu aliantów sprawowała Francja (Valsonokas 1989).

Ustanowienie ustroju republikańskiego nastąpiło dopiero 10 kwietnia 1920, gdy oficjalnie proklamowano Republikę Litewską.

Sojuznikiem Litwy w sporze terytorialnym z Polska była Rosja Sowiecka, która uznała niepodległość Litwy i zawarła z nią traktat pokojowy 12 lipca 1920, określając przyszłą granicę litewsko-sowiecką tak, iż Wilno, Grodno, Suwałki i Lida miały pozostać przy Litwie (Vajtkjavičius, 1978, s. 343). O wyłącznie propagandowym charakterze tego aktu świadczy fakt, iż w dniu jego podpisania litewscy komuniści wezwali do obalenia rządu w Kownie i ustanowienia na Litwie władzy radzieckiej. Trwająca wówczas nadal wojna polsko-sowiecka udaremniła zarówno plany włączenia Wilna do Litwy, jak ustanowienia tam władzy sowieckiej i obalenia legalnego rządu.

Polska uznała oficjalnie niepodległość Litwy 4 lipca 1920, wstrzymując się od uznania jej granic za ostateczne.

W lipcu 1920 wojska bolszewickie powstrzymały polską ofensywę i przeszły do kontrofensywy na nasze terytorium zajmując ponownie Wilno 4 lipca. Jednocześnie pod

naciskiem Wielkiej Brytanii na konferencji w Spa Polska zrzekła się roszczeń do Wilna. Wojska bolszewickie maszerowały na Warszawę a na Litwie podjęto kolejną próbę ustanowienia tam ustroju sowieckiego. Do Wilna przybyli już poprzedni twórcy Litbelu, lecz w obliczu klęski Armii Czerwonej 15 sierpnia pod Warszawą Lenin zalecił powstrzymanie się od wrogich działań wobec litewskiego rządu z Kowna, co zapobiegło wzniesieniu bolszewickiego puczu. Wykorzystując postępy polskiej ofensywy, Litwa też wypowiedziała wojnę Rosji Sowieckiej i przystąpiła do zajmowania obszarów przyznanych jej w traktacie litewsko-sowieckim – Suwalszczyzny, Święcian i Wilna. Wojsko polskie uderzyło jednak 26 sierpnia na Sejny i poprzez terytorium Litwy dotarło do mostu na Niemnie koło Druskiennik. Akcja ta wywołała protesty międzynarodowe, wobec czego Polska zaproponowała Litwie negocjacje w Suwałkach, które zakończono 7 października 1920 ustaleniem linii demarkacyjnej od granicy z Prusami Wsch., wzdłuż linii Niemen – Orany – Ejszyszki – Bastuny, nie dochodzącej do Wilna, aby nie utrudniać porozumienia, choć Polska się tego miasta nie wyrzekła (Ochmański 1982, s. 301).

Ponieważ polskie poczynania na pograniczu z Litwą napotykały na brak zrozumienia międzynarodowego, Polska dokonała manewru taktycznego, polegającego na tym, że polecono gen. Ludwikowi Żeligowskiemu ‘zbuntować się’ wobec naczelnego dowództwa, odrzucić ustalenia traktatu polsko-litewskiego z Suwałk i ‘samowolnie’ dokonać na czele jego oddziału aneksji Wileńszczyzny (Bauza 2004; Łossowski 1996, s. 179). Wojska te 9 października 1920 zajęły Wilno, owacyjnie witane przez przeważającą wówczas w tym mieście społeczność polską. Powołano Tymczasową Radę Rządzącą i proklamowano niepodległość Republiki Litwy Środkowej, państwa o wybitnie polskim charakterze (Srebrakowski 1995). Terytorium Litwy Środkowej obejmowało 13 tys. km². Dopiero w 1923 r. naczelny wódz wojsk polskich Józef Piłsudski przyznał się do wydania rozkazu zajęcia Wilna.

Ostatecznie walki polsko-litewskie zakończono 21 listopada 1920 r. ustaleniem linii demarkacyjnej, której Litwa nigdy nie uznała za swoją granicę, oraz ustanowieniem pasa neutralnego sześciokilometrowej szerokości, wzdłuż tej linii (Łukomski, Polak 1994). Od tego czasu wojnę z Litwą prowadziła już tylko Litwa Środkowa a Polska formalnie pozostawała neutralna wobec tego konfliktu (Łossowski 1996, s. 186). Wojna podjazdowa trwała w pasie neutralnym w latach 1921-22 i przybierała czasem humorystyczne formy. W zakolu Niemna, na obszarze neutralnym, leżała wieś Warwiszki, w której polska ludność zbiegła z Litwy proklamowała niezależne państewko Samorząd Warwiszki, formując oddziały zbrojne, które dwukrotnie odparły atak litewski. Decyzją Ligi Narodów w 1923 r. strefę neutralną pomiędzy Litwą i Polską zlikwidowano, Warwiszki przypadły Litwie a całą

linię kolejową Grodno-Wilno-Dyneburg otrzymała Polska (Łossowski 1996, s. 220). Pomimo protestów Litwy Polska obsadziła swoją część strefy - pas o szerokości 3 km 15 lutego 1923. Polscy partyzanci wznieśli wówczas powstanie w Warwiszkach utrzymując je jeszcze przez kilka tygodni (Kowalski 2003; Lučinskas 2004).

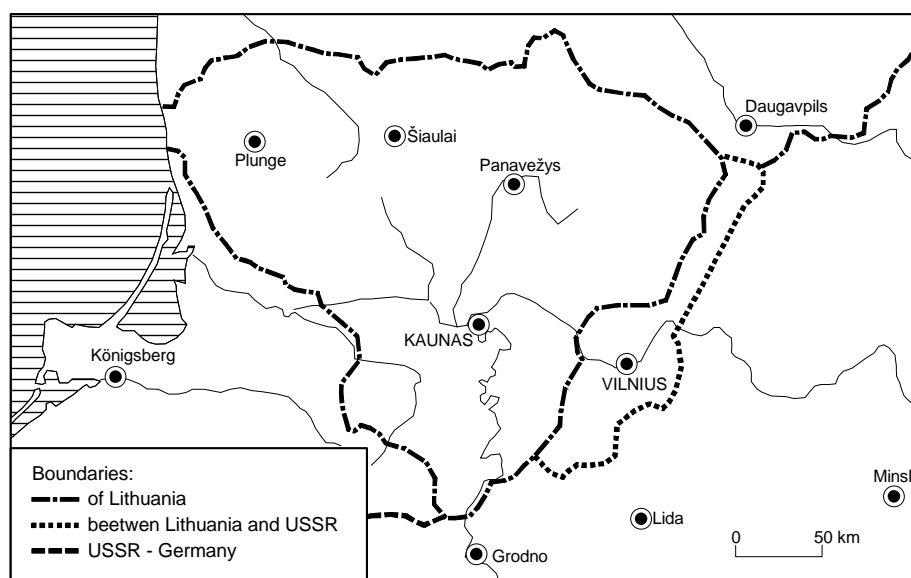
Sejm Wileński zdecydował 2 stycznia 1922 o przyłączeniu Litwy Środkowej do Polski co Sejm w Warszawie zaakceptował 24 marca (Ochmański 1982, s. 302). Litwa w proteście zerwała stosunki dyplomatyczne z Polską, utrzymując ten stan aż do 1938 r.

Ukształtowana w wyniku wydarzeń pierwszej wojny światowej niepodległa Litwa praktycznie pozbawiona była dostępu do Bałtyku, dopiero po rokowaniach z Łotwą, w zamian za ustępstwa terytorialne w rejonie Jeziorosów, otrzymała 31 marca 1921 r. kilka kilometrów wybrzeża z Połogą, lecz bez żadnego portu morskiego (*Timeline Lithuania...* 2004). W tak określonych granicach obszar Litwy liczył 53 100 km². Poszerzenie dostępu do morza stało się priorytetem polityki Litwy. Udało jej się wywołać 15 stycznia 1923 powstanie ludności litewskiej w Kraju Kłajpedzkim, który proklamował niepodległość ale już 16 lutego przyłączył się do Litwy. Liga Narodów zdecydowała 14 marca 1923 zaakceptować ten fakt, narzucając jednak Litwie autonomię tego terytorium w ramach Republiki Litewskiej a Polsce przyznając prawo do korzystania z portu w Kłajpedzie (Valsonokas 1989). Litwa powiększyła się do 55 700 km².

Niemcy nie zrezygnowały jednak z roszczeń do Kłajpedy i w sprzyjającej chwili 22 marca 1939 r. zażądali zwrotu Kraju Kłajpedzkiego, na co słaba Litwa musiała przystać (Bauza 2004). Terytorium Republiki Litewskiej zmniejszyło się ponownie do 52 822 km².

Wkraczające do Polski 17 września 1939 wojska sowieckie zajęły także Wileńszczyznę ale już 10 października przekazały ją Republice Litewskiej (Łossowski 1985, s. 37, 53). Ponownie, tak jak po pierwszej wojnie światowej był to akt czysto propagandowy, gdyż zgodnie z paktem sowiecko-niemieckim już od sierpnia 1939 było ustalone, że cała Europa Wschodnia miała w niedalekiej przyszłości przyspaść ZSRR. Litwa ochoczo przyjęła ten dar, powiększając swój obszar do 62 600 km² i rozpoczęła proces przenoszenia stolicy do Wilna, nie zważając, że na ziemi litewskiej rozlokowały się już wojska sowieckie, którym przydzielono bazę w Radziwiliszkach oraz prawo kontrolowania linii kolejowej Wilno-Libawa (Łotwa) (Vajtkjavičius, 1978, s. 403). Wilno nie stało się jednak faktyczną stolicą niepodległej Litwy, gdyż już po ośmiu miesiącach ZSRR wystosował 14 czerwca 1940 r. ultimatum wobec trzech republik bałtyckich, w tym również Litwy, żądając ustąpienia ich legalnych władz i przekazania rządów agentom komunistycznym. Działania te były zgodnie ze zmodyfikowaną wersją układu Ribbentrop – Mołotow, zgodnie z którym początkowo Litwa miała należeć do strefy wpływów Niemiec, a Polska aż do Wisły w strefie radzieckiej. Opóźnienie agresji na Polskę kosztowało ZSRR utratę wschodniej Polski, co jednak

zrekompensowano przyznaniem prawa do aneksji Litwy. Na okupowanej przez wojska sowieckie Litwie przeprowadzono w dn. 14-15 lipca 1940 tzw. ‘wybory do Sejmu’, których rezultatem było wyłonienie organu, zdolnego do ogłoszenia 21 lipca 1940 r. powstania Litewskiej SRR i prośby o przyjęcie jej w skład ZSRR, co spełniło się już 3 sierpnia ((Vajtkjavičius, 1978, s. 423). Stan ten utrzymał się przez niespełna rok ale jego skutki dla społeczeństwa Litwy były tragiczne, duża część elity politycznej została zlikwidowana fizycznie.

Mapa. 10. Ziemie litewskie w XX w. (1939-1940)

Po zajęciu terytorium Litwy przez wojska niemieckie w czerwcu 1941, próbowano odtworzyć państwo litewskie pod opieką niemiecką, proklamowano je nawet w Kownie 23 czerwca, lecz niemieckie koncepcje polityczne wykluczały taki scenariusz (Ochmański 1982, s. 347). Niemcy wykorzystali natomiast dążenia niepodległościowe i antykomunizm Litwinów do tworzenia formacji zbrojnych walczących po stronie nazistów (Zizas 2004).

Jeszcze raz podjęto próbę restytucji państwa litewskiego w obliczu zbliżającej się klęski faszystów, powołując 25 listopada 1943 r. Najwyższy Komitet Wyzwolenia Litwy, który zorganizował partyzantkę, lecz po ponownym zajęciu terytorium kraju przez Armię Czerwoną (13 lipca 1944 Wilno, 1 sierpnia Kowno a 28 stycznia 1945 Kłajpeda), ponownie, tym razem na 46 lat przywrócono Litewską SRR jako republikę związkową w składzie ZSRR (Zizas 2004; Vajtkjavičius, 1978, s. 475). Epizodyczne działania partyzantów z Litewskiego Ruchu Walki o Wolność przeciw władzy sowieckiej trwały do lat maja 1953 (Zizas 2004).

Dopiero deklaracja z 11 marca 1990 r. przywróciła niepodległość Republiki Litewskiej, już w całkowicie nowym kształcie terytorialnym, odziedziczonym po czasach sowieckich, a więc

z Kłajpedą i stolicą w Wilnie (Błaszczyk 1992, s. 122). Powierzchnia współczesnej Litwy to 65 200 km².

Mapa. 11. Ziemie litewskie w ostatniej dekadzie XX w.

W tabeli 2 zestawiono okresy dziejów Litwy, w których następował proces ich integracji bądź dezintegracji. Przyjmując początek państwowości litewskiej na 1238 r. w okresie 766 lat, które upłynęły od tej cezury ziemie litewskie podlegały tylko jednej władzy (nie zawsze rodzimej) przez 501 lat (54%), podczas gdy okres pozostawania w rozbiciu, czyli podległości różnym państwom tylko 265 lat (35%). Jedynie przez 146 lat (19%) okresu integracji ziem litewskich podlegały one wyłącznie litewskiej władzy. Jeśli jednak rozpatrywać także czasy przedpaństwowych struktur plemiennych, czyli okres 11 004 lat dziejów społecznych na ziemiach litewskich, wówczas koncentracja całości tych ziem w rękach jednej władzy (plemiennej, związku plemion lub państw) objęła łącznie okres jedynie 2842 (26%), podczas gdy stan dezintegracji trwał przez 8162 lata (74%).

Tab. 2. Proces integracji i dezintegracji ziem litewskich w toku dziejów

Okres od	Jednostka geopolityczna na ziemiach litewskich	Suweren	Proces
9000 p.n.e.	-	kultury świderska i magdaleńska	Dezintegracja
7000 p.n.e.	-	kultury niemeńska i kundajska	Dezintegracja
3000 p.n.e.	-	Kultura narewska	Integracja
2000 p.n.e.	-	kultury narewska i pomorska (sznurowa)	Dezintegracja
1800 p.n.e.	-	plemiona ugro-fińskie i kultura narewska	Dezintegracja
1100 p.n.e.	-	kultura ceramiki kreskowej	Integracja
100	Terytoria plemienne	cztery główne grupy plemion: Wybrzeże, Środkowa Żmudź i Pn. Litwa, Środkowa Litwa, Dolny bieg Niemna – brak suwerena	Dezintegracja
350	Królestwo Gockie	Król Gotów	Integracja
500	-	kultury narewska i ceramiki kreskowej	Dezintegracja
1000	Państwa plemienne	Prusowie, Jaćwingowie, Kuronowie, Litwini, Żmudzini - brak suwerena	Dezintegracja
1047	Księstwo Kijowskie	Wielki książę Kijowa	Integracja
1132	Państwa plemienne	Litewski wódz (<i>kunigas</i>)	Integracja
1207	Unia plemion	Litewski wódz (<i>kunigas</i>)	Integracja
1238	Księstwo Litewskie	Książę litewski	Integracja
1245	Wielkie Księstwo Litewskie	Wielki książę litewski	Integracja
1253	Królestwo Litwy	Król Litwy	Integracja
1263	Litwa	wojna domowa – brak suwerena	Dezintegracja
1269	Wielkie Księstwo Litewskie	Wielki książę litewski	Integracja
1285	Litwa i Żmudź	Książęta litewscy	Dezintegracja
1291	Wielkie Księstwo Litewskie	Wielki książę litewski	Integracja
1341	Litwa	Książę litewski	Dezintegracja
1344	Wielkie Księstwo Litewskie	Wielki książę litewski	Integracja
1377	Litwa	Książę litewski	Dezintegracja
1382	Wielkie Księstwo Litewskie	Wielki książę litewski	Integracja
1386	Unia Polski i Litwy	Król Polski/ Wielki książę litewski	Integracja
1440	Wielkie Księstwo Litewskie	Wielki książę litewski	Integracja
1447	Unia Polski i Litwy	Król Polski/ Wielki książę litewski	Integracja
1492	Wielkie Księstwo Litewskie	Wielki książę litewski	Integracja
1499	Unia Polski i Litwy	Król Polski/ Wielki książę litewski	Integracja
1569	Rzeczpospolita	Król Polski	Integracja
1772	Rzeczpospolita / Rosja	Król Polski / Car Rosji	Dezintegracja
1791	Rzeczpospolita / Rosja	Król Polski / Car Rosji	Dezintegracja
1795	Rosja	Car Rosji	Integracja
4.11.1915	Terytorium Rosji pod okupacją niemiecką	Niemiecki administrator wojskowy	Integracja
11.12.1917	Litwa	Niemiecki administrator wojskowy	Integracja
16.02.1918	Królestwo Litwy	Król Litwy (vacat)	Integracja
1.10.1918	Królestwo Litwy / Rosja Radziecka	Król Litwy (vacat)/ Radziecki administrator wojskowy	Dezintegracja
16.12.1918	Królestwo Litwy / Radziecka Republika Litewska	Król Litwy (vacat)/ Rada Najwyższa Radzieckiej Litwy	Dezintegracja
27.02.1919	Królestwo Litwy / Radziecka Republika Litwy i Białorusi (Litbel)	Król Litwy (vacat)/ Rada Najwyższa Litbelu	Dezintegracja
21.04.1919	Królestwo Litwy / Rzeczpospolita Polska	Król Litwy (vacat)/ Polski administrator wojskowy	Dezintegracja
28.04.1919	Królestwo Litwy / Kłajpeda (Memel) pod międzynarodowym protektoratem	Król Litwy (vacat)/ Francuski administrator	Dezintegracja

Okres od	Jednostka geopolityczna na ziemiach litewskich	Suweren	Proces
4.07.1920	Królestwo Litwy/ Litbel / Kłajpeda	Król Litwy (vacat)/ Rada Najwyższa Litbelu / Francuski administrator	Dezintegracja
12.07.1920	Republika Litewska/ Litbel / Kłajpeda	Prezydent Litwy/ Rada Najwyższa Litbelu / Francuski administrator	Dezintegracja
9.10.1920	Republika Litewska/ Republika Litwy Środkowej/ Kłajpeda	Prezydent Litwy/ Rząd wojskowy (polski)/ Francuski administrator	Dezintegracja
21.11.1920	Republika Litewska/ Republika Litwy Środkowej / strefa neutralna / Kłajpeda	Prezydent Litwy/ Rząd wojskowy (w Litwie Środkowej) i Samorząd Warwiszki w strefie neutralnej (oba polskie)/ Francuski administrator	Dezintegracja
24.03.1922	Republika Litewska/ Polska/ strefa neutralna/ Kłajpeda	Prezydent Litwy/ Prezydent Polski i Samorząd Warwiszki w strefie neutralnej/ Francuski administrator	Dezintegracja
15.01.1923	Republika Litewska/ Polska/ strefa neutralna/ Kraj Kłajpedzki	Prezydent Litwy/ Prezydent Polski i Samorząd Warwiszki w strefie neutralnej/ Wojskowy zarząd Kłajpedy (litewski)	Dezintegracja
15.02.1923	Republika Litewska/ Polska/ Kraj Kłajpedzki	Prezydent Litwy/ Prezydent Polski/ Wojskowy zarząd Kłajpedy	Dezintegracja
16.02.1923	Republika Litewska/ Polska/ Kłajpeda	Prezydent Litwy/ Prezydent Polski/ Litewska administracja wojskowa	Integracja
14.03.1923	Republika Litewska/ Polska	Prezydent Litwy/ Prezydent Polski/	Dezintegracja
22.03.1939	Republika Litewska/ Polska/ Niemcy	Prezydent Litwy/ Prezydent Polski/ Kanclerz Niemiec (<i>Führer</i>)	Dezintegracja
17.09.1939	Republika Litewska/ ZSRR/ Niemcy	Prezydent Litwy/ Radziecka administracja wojskowa/ Kanclerz Niemiec (<i>Führer</i>)	Dezintegracja
10.10.1939	Republika Litewska/ Niemcy	Prezydent Litwy/ Kanclerz Niemiec (<i>Führer</i>)	Integracja
14.06.1940	ZSRR/ Niemcy	Radziecka administracja wojskowa / Kanclerz Niemiec (<i>Führer</i>)	Dezintegracja
3.08.1940	ZSRR (Litewska SSR)/ Niemcy	Rada Najwyższa Litewskiej SRR/ Kanclerz Niemiec (<i>Führer</i>)	Dezintegracja
22.06.1941	Niemcy	Kanclerz Niemiec / Niemiecka administracja wojskowa	Integracja
13.07.1944	Niemcy/ ZSRR (Litewska SSR)	Kanclerz Niemiec/ Rada Najwyższa Litewskiej SRR	Dezintegracja
28.01.1945	ZSRR (Litewska SSR)	Rada Najwyższa Litewskiej SRR	Integracja
11.03.1990	Republika Litewska	Prezydent Litwy	Integracja

Źródło: oprac. własne

BIBLIOGRAFIA

- Arnold S. (1951), *Geografia historyczna Polski*, PWN, Warszawa.
- Banaszak M. (1990), *Chrzest Żmudzi i jego reperkusje w Konstancji* [w:] Zahajkiewicz M.T. (red.), *Chrzest Litwy. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Wydział Teologiczny, Instytut Historii Kościoła, Lublin, s. 57-76.
- Baranauskas T. (2004a), XII w., Litwa. Główny portal litewskiego internetu, http://www.lietuva.lt/IMI/i_pl.jsp?nr=istorija_03 (18.06).
- Baranauskas T. (2004b), XIII w., Litwa. Główny portal litewskiego internetu, http://www.lietuva.lt/IMI/i_pl.jsp?nr=istorija_04 (2.07).
- Baranauskas T. (2004c), XIV w., Litwa. Główny portal litewskiego internetu, http://www.lietuva.lt/IMI/i_pl.jsp?nr=istorija_05 (23.07).
- Bardach J. (1988), *O dawnej i niedawnej Litwie*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Bauza Č. (2004), *1818-1920*, Litwa. Główny portal litewskiego internetu, http://www.lietuva.lt/IMI/i_pl.jsp?nr=istorija_12 (3.08)

- Biskup M., Labuda G. (1986), *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Gospodarka, społeczeństwo, państwo, ideologia*, Wyd. Morskie, Gdańsk.
- Błaszczak G. (1992), *Litwa współczesna*, PWN, Warszawa – Poznań.
- Błaszczak G. (1998), *Rzeczpospolita w latach 1569-1795. Wzłowe problemy stosunków polsko-litewskich*, „Zapiski Historyczne”, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Wydział Nauk Historycznych, Toruń, vol. 63, no 1, s. 59-80.
- Brückner A. (1937) *Encyklopedia staropolska*, T. 1., Trzaska, Evert, Michalski, Warszawa, reprint, PWN, Warszawa 1990.
- Chrzanowski T. (1990), *Wzajemne oddziaływania kulturalne Polski i Litwy* [w:] Zahajkiewicz M.T. (red.), *Chrzest Litwy. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Wydział Teologiczny, Instytut Historii Kościoła, Lublin, s. 209-229.
- Damm K., Mikusińska A. (eds) (2000), *Ludy i języki świata. Leksykon*, PWN, Warszawa.
- Daugirdas V. (2000), *Multicultural structure of Lithuanian border regions as a factor of transnational integration* [w:] Kitowski J. (red.), *Eastern Borders of European Integration Processes*, Rzeszów, The Stanisław Leszczycki Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences in Warszawa, Faculty of Economics, The Maria Curie-Skłodowska University, Branch in Rzeszów, Commission of Communicational Geography of the Polish Geographical Society in Warszawa, Papers and Monographs of the Department of Economy, no 19, s.233-240.
- Dobosz J., Serwański M. (1998), *Słownik władców Europy średniowiecznej*, Wyd. Poznańskie, Poznań.
- Gloger Z. (1903), *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Spółka Wyd. Polska, Kraków, reprint, WP, Warszawa 1991.
- Gudavičius E. (1991a), *Mendog (Mindaugas)* [w:] Nekrošienė A. (red.) *Rodowód Litwy*, Šiviesa, Kaunas, s. 17-21.
- Gudavičius E. (1991b), *Trojden (Traidenis)* [w:] Nekrošienė A. (red.) *Rodowód Litwy*, Šiviesa, Kaunas, s. 17-21.
- Jučas M. (1991), *Algirdas (Algirdas)* [w:] Nekrošienė A. (red.) *Rodowód Litwy*, Šiviesa, Kaunas, s. 50-55.
- Jurkiewicz J. (1999), *Wielkie Księstwo Litewskie na przełomie XV i XVI wieku*, „Zapiski Historyczne”, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Wydział Nauk Historycznych, Toruń, vol. 64, no 1, s. 163-174.
- Kłoczowski J. (2000), *Unia polsko-litewska* [w:] Kłoczowski J. (red.), *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, T. 2., Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin, s. 80-87.
- Koroljuk V.D., Miller I.S., Tret'jakov S.N. (red.) (1954), *Istorija Pol'shi*, T. 1-3, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva.
- Kosman M. (1979), *Historia Białorusi*, Ossolineum, Wrocław.
- Kosman M. (1981), *Zmierzch Perkuna czyli ostatni poganie nad Bałtykiem*, KiW, Warszawa.
- Kowalski W. (2003), *Warwiszki w latach 1918-1920*, Przegląd Sejneński, no 4, Sejny.
- Krawcewicz A. (2000), *History of Belarus's integration with Europe* [w:] Kitowski J. (red.), *Eastern Borders of European Integration Processes*, Rzeszów, The Stanisław Leszczycki Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences in Warszawa, Faculty of Economics, The Maria Curie-Skłodowska University, Branch in Rzeszów, Commission of Communicational Geography of the Polish Geographical Society in Warszawa, Papers and Monographs of the Department of Economy, no 19, s. 179-186.
- Lučinskas G. (2004), *Varviškės kautynėms*, Voruta. Lietuvos istorijos laikraštis, no 13, <http://www.is.lt/voruta/article.php?article=346> (3.08)
- Łossowski O. (1985), *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*, PWN, Warszawa.
- Łossowski S. (1996), *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*, KiW, Warszawa.
- Łuczyński J. (2003), *Chrzest Mendoga w 1251 r.*, Historic Portal Historyczny, <http://clio.his.uni.torun.pl/mod.php?mod=publisher&op=viewarticle&artid=65> (29.05)
- Łukomski G., Polak B. (1994), *W obronie Wilna, Grodna i Mińska. Front litewsko-białoruski wojny polsko-bolszewickiej 1918-1920*, Adiutor WSI Koszalin, Koszalin.
- Miknys R. (2004a), *XIX w.*, Litwa. Główny portal litewskiego internetu, http://www.lietuva.lt/IMI/i_pl.jsp?nr=istorija_10 (3.08)
- Miknys R. (2004b), *XX w. do roku 1918*, Litwa. Główny portal litewskiego internetu, http://www.lietuva.lt/IMI/i_pl.jsp?nr=istorija_11 (3.08)
- Nikžentaitis A. (1991a), *Giedymis (Gediminas)* [w:] Nekrošienė A. (red.) *Rodowód Litwy*, Šiviesa, Kaunas, s. 31-36.
- Nikžentaitis A. (1991b), *Jawnuta (Jaunutis)* [w:] Nekrošienė A. (red.) *Rodowód Litwy*, Šiviesa, Kaunas, s. 37-40.
- Nikžentaitis A. (1991c), *Kiejstut (Kęstutis)* [w:] Nekrošienė A. (red.) *Rodowód Litwy*, Šiviesa, Kaunas, s. 41-46.
- Nikžentaitis A. (1991d), *Witenes (Vytenis)* [w:] Nekrošienė A. (red.) *Rodowód Litwy*, Šiviesa, Kaunas, s. 27-30.

- Ochmański J. (1982), *Historia Litwy*, Ossolineum, Wrocław.
- Pileckas M. (2002), *Lietuvių etnogenezės kreivė*, „Geografijos Metraštis”, Geologijos ir Geografijos Institutas Lietuvos Geografų Draugija, Vilnius, vol. 35, no 1-2, s. 292-304.
- Plečkaitis V. (1991), *Jagiello (Jogaila)* [w:] Nekrošienė A. (red.) *Rodowód Litwy*, Šiviesa, Kaunas, s. 56-61.
- Rościszewski M. (1999), *Pomost bałtycko-czarnomorski a europejskie procesy integracyjne* [w:] Kitowski J. (red.) *Problematyka geopolityczna Europy Środkowej i Wschodniej*, IGiPZ PAN, Wyd. Ekonomiczny Filii UMCS w Rzeszowie, Komisja Geografii Komunikacji PTG, Rozprawy i monografie Wydziału Ekonomicznego 18, Rzeszów, s.15-30.
- Rykała A., Sobczyński M. (2003), *Polish lands as a core of integration of East-Central Europe* [w:] Kitowski J. (red.) *Eastern dimension of European Union*, Geopolitical Studies vol. 11, Polish Academy of Sciences Institute of Geography and Spatial Organization, University of Rzeszów, Commission of Communicational Geography of the Polish Geographical Society, Warszawa, s. 473-493.
- Serczyk W. (1990), *Historia Ukrainy*, Ossolineum, Wrocław.
- Skrzypek A., Szostakowski S. (red.) (1992), *Polacy, Litwini, Niemcy w kręgu wzajemnego oddziaływania. z zagadnień Litwy pruskiej i stosunków niemiecko-litewskich i polsko-litewskich w drugiej połowie XIX i XX w. (do 1939 roku)*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie, Studia i Materiały no 37, Historia, Olsztyn.
- Sobczyński M. (2001), *Integration and disintegration processes on Moldavia's (Moldova's) lands during history (Procesy integracyjne i dezintegracyjne ziem Mołdawii w toku dziejów)* [w:] Kitowski J. (red.) *Spatial dimension of socio-economic transformation processes in Central and Eastern Europe on the turn of the 20th century (Przestrzenny wymiar procesów transformacji społeczno-ekonomicznej w Europie Środkowej i Wschodniej na przełomie XX i XXI wieku)*, vol. 1., Papers and Monographs of the Department of Economy, no 22, The Stanisław Leszczycki Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences in Warszawa, Faculty of Economics, The Maria Curie-Skłodowska University Branch in Rzeszów, Higher School of Administration and Management in Przemyśl, Commission of Communicatin Geography of the Polish Geographical Society in Warszawa, Rzeszów, s. 469-499.
- Sobczyński M. (2004), *Changing role of Poland's borders from the times of the Commonwealth of Poland and Lithuania to the accession to the European Union*, [w:] Gosar A. (red.) *Globalized Europe*, University of Primorska, Koper, (w druku).
- Srebrakowski A. (1995), *Sejm wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja*, Wyd. Uniw. Wrocławskiego, Wrocław
- Śliwa T. (1990), *Kościół prawosławny w państwie litewskim w XIII-XIV wieku* [w:] Zahajkiewicz M.T. (red.), *Chrzest Litwy. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Wydział Teologiczny, Instytut Historii Kościoła, Lublin, s. 15-32..
- Timeline Lithuania to 1929* (2004), *Timelines of History*, http://timelines.ws/countries/LITH_A.HTML (3.08).
- Tyszkiewicz J. (1975), *Terytorium Jaćwieży w starszej historiografii*, “Prace Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego”, Wyd. UW, Warszawa, no 1, s. 99-207.
- Tyszkiewicz J. (2003a), *Historyczne momenty kształtowania granic Polski przez pierwszych Piastów do 1000 roku* [w:] Tyszkiewicz J., *Geografia historyczna Polski w średniowieczu*, Wyd. DiG, Warszawa, s. 21-43.
- Tyszkiewicz J. (2003b), *Przyczynek do geografii historycznej Jaćwieży* [w:] Tyszkiewicz J., *Geografia historyczna Polski w średniowieczu*, Wyd. DiG, Warszawa, s. 95-104.
- Vajtkjavičjus B. (red.) (1978), *Istorija Litovskoj SSR. (S drevnejšich vremen do našich dnei)*, Institut Istorii Akademii Nauk Litovskoj SSR, Mokslas, Vilnius.
- Valsonokas R. (1989), *Klaipedos problema*, Vaizdas, Vilnius.
- Zabiela G. (2004), *Prehistoria Litwy*, Litwa. Główny portal litewskiego internetu, http://www.lietuva.lt/IMI/i_pl.jsp?nr=istorija_01 (18.06).
- Zahajkiewicz M.T. (1990a), *Chrzest Litwy. Wprowadzenie. Problem chrztu Litwy w historiografii* [w:] Zahajkiewicz M.T. (red.), *Chrzest Litwy. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Wydział Teologiczny, Instytut Historii Kościoła, Lublin, s. 33-56.
- Zahajkiewicz M.T. (1990b), *Wprowadzenie* [w:] Zahajkiewicz M.T. (red.), *Chrzest Litwy. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Wydział Teologiczny, Instytut Historii Kościoła, Lublin, s. 7-12.
- Zizas R. (2004), *1940-1953*, Litwa. Główny portal litewskiego internetu, http://www.lietuva.lt/IMI/i_pl.jsp?nr=istorija_13 (3.08).